

PAPER DETAILS

TITLE: Fromm'un Hümanistik Psikoloji Kurami Bağlamında Eski Ahit'te Geçen Peygamber Kissaları

AUTHORS: Mustafa Dogan KARACOSKUN

PAGES: 73-108

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/109606>

Fromm'un Hümanistik Psikoloji Kuramı Bağlamında Eski Ahit'te Geçen Peygamber Kıssaları

Mustafa Doğan KARACOŞKUN*

The Old Testament Prophet Stories
in the context of the Humanistic Psychology Theory of Fromm

Citation/©: Karacoşkun, Mustafa Doğan, (2010). The Old Testament Prophet Stories in the context of the Humanistic Psychology Theory of Fromm, MİLEL VE NİHAL, 7 (3), 73-108.

Abstract: Secularism that brought the enlightenment with itself, created its own holiness instead of sacredness of religion. Psychology has been affected deeply through this systematic change of perception, alike the other branches of the science. Seeing religion as an irrational and a dogmatic field, many of the famous psychologists had approached to it in a reductive way. Erich Fromm, who is the representative of humanistic approach which can be seen as relatively moderate among these approaches, sees religion and religious culture quite functional in respect of that they have humanistic character, and able to bring to light the different talents of the human being and help while struggling with the feel of loneliness. He gives credit to the holy texts accepted by religions and especially he refers to Old Testament and parables of the prophets in his works. Fromm, as he doesn't see these texts as God's words, states that these texts are symbolic lives which consist of humanistic messages. Therefore, he has read them in the radical humanistic thinking system according to the social, ideolog-

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi ABD
[mkaracoskun@hotmail.com]

ical and scientific patterns. The aim of our study is to interpret his reading style.

Key Words: Fromm, Sacred Stories, Humanistic Psychology, Old Testament.

Atıf/©: Karaçoşkun, Mustafa Çoşkun (2010). Fromm'un Hümanistik Psikoloji Kuramı Bağlamında Eski Ahit'te Geçen Peygamber Kıssaları, *Milel ve Nihal*, 7 (3), 73-108.

Öz : Aydınlanma döneminin beraberinde getirdiği sekülerizm, dine ait kutsalların yerine kendi kutsallarını yaratmıştır. Bu sistemli algı değişiminden, bilimin pek çok alanı gibi psikoloji de derinden etkilenmiştir. Pek çok ünlü psikolog, dini, irrasyonel ve dogmatik bir alan olarak görüp ona indirgemci tarzda yaklaşmışlardır. Bu yaklaşımlar içinde, nispeten ılımlı olarak nitelendirebileceğimiz hümanistik yaklaşımın bir temsilcisi olan Erich Fromm, din ve dini kültürü, hümanistik bir karaktere sahip olması, insanın farklı yeteneklerini ortaya çıkarmasını sağlaması ve yalnızlık duygusuyla başa çıkmasında ona destek olması gibi noktalardan işlevsel görmektedir. O, dinlerde kutsal kabul edilen metinlere değer vermekte, özellikle Eski Ahit ve peygamber kıssalarına eserlerinde sık sık atıflarda bulunmaktadır. Fromm, Tanrı sözü olarak görmediği bu metinlerin, hümanist mesajlar içeren sembolik yaşantılar olduğunu söylemektedir. Böylece onları, radikal hümanistik düşünce sistemi içinde, inandığı sosyal, ideolojik ve bilimsel şablonlara göre okumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fromm, Kıssa, Hümanist Psikoloji, Eski Ahit.

Giriş

Batı dünyasında aydınlanma dönemi ile birlikte, Yahudi-Hıristiyan geleneğinin belirlediği kutsalların yerlerini sekülerizmin ürettiği kutsallara bıraktığı görülmektedir. Gündüz'ün ifadesiyle tüm hak ve özgürlüklerin bu seküler değerlerden hareketle tanımlanmaya başladığı bu dönemde, dinin kutsalları sekülerizmin kutsallarına feda edilmiştir.¹ Bilimin pek çok alanında sistemli bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışıldığı gözlenen bu değer algısına ilişkin dönüşüm sürecinin örneğin psikoloji alanında öne çıkan en önemli aktörü Sigmund Freud'tur. Yahudi kökenli bir ateist olan Freud, dini bireysel kaynağı anlamında sadece bir insan yanılması olarak görmekle kalmaz. Ona göre insanlık bu yanılmasadan bir an önce kurtarılmalıdır. Çünkü kendi güçlerini Tanrıya atfeden bir insan

¹ Şinasi Gündüz, "Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mito", *Milel ve Nihal*, c.6, ss.1-9, İstanbul, 2009.

anlayışının egemen olduğunu düşündüğü özellikle kurumsal dinler insan için olsa olsa nevrotik bir işlev görebilir. O halde yeni bir insan, yeni bir toplum için dinin bu nevrotik işlevinin bertaraf edilmesine ihtiyaç olacaktır. Freud'un bu din karşıtı olmanın ötesinde dinle kavgalı söylemi, hiç şüphesiz bilimin diğer alanlarında yapılagelen ve söylenegelenlerin bir tamamlayıcısı mahiyetindedir. Ona göre, tümüyle irrasyonel ve dogmatik olan dini alan, insana bir şey katmadığı gibi, asırlardır onun çaresizliğini istismar eden bir alan olmuştur.

Freud'un bu yaklaşımları, Batının aydınlanmacı bilim ve düşünce insanlarında benzer anlayışlarla görülebilir. Belki bu anlayışlar arasında söz konusu çizginin bir devamı olmakla birlikte, aydınlanma döneminin insan benliğinde yol açtığı sorunları da sorgulama özelliği gösterebilen hümanistik psikoloji anlayışı kısmen ayrı bir yere oturtulabilir. Her ne kadar, hümanist psikologlar, genellikle hümanist psikolojiyi dine karşı alternatif bir sistem gibi ortaya koysalar da, dinle ilişkilerinde kavgacı değil daha ılımlı bir yaklaşıma sahip oldukları söylenebilir. Onlar, dini hayatı incelerken, yaşanan dini tecrübeye ağırlık verirler.² İşte bu grupta yer alan önemli isimlerden biri olan Fromm'un, görülebildiği kadarıyla, çalışmalarında dine en fazla yer veren psikolog olduğu söylenebilir. Nitekim Fromm'a göre Batıda insanlar akılcılığı öyle bir noktaya taşımışlardır ki, bu derece akılcı olmak akılsızlığın en aşırı halidir.³ Çünkü o, Batı kültürünün köklerini sadece eski Yunan kültüründe görmez. Aynı zamanda Musevi kültürüne dayandığını ifade eder.⁴ Yahudi kökenli olmanın ötesinde çocukluğunda ve gençliğinde yoğun bir Yahudilik eğitimi almış olan Fromm, bu bağlamda, bu eğitimin kendisine verdiklerini olumlu yönleriyle hatırlayarak dinin insan için bir ihtiyacı karşıladığını düşünür. Dinin temelde, insana hitap eden hümanistik bir karaktere sahip olup, insanı bencil bir benliğin dar sınırlamalarından çıkarmak,

² C. Daniel Batson, W. Larry Ventis, *The Religious Experience*, New York, 1982, s. 17.

³ Erich Fromm, *Psikanaliz ve Zen Budizm*, çev. İlhan Güngören, 5. Baskı, İstanbul, 1997, s.7.

⁴ Fromm, *Psikanaliz ve Zen Budizm*, s. 17.

nesnel, alçakgönüllü ve sevmeyi başararak kendi yeteneklerini ortaya çıkarmasına yardımcı olmak gibi bir işleve sahip olduğuna inanır. Ona göre aydınlanma ve akılcılığın temel hedefleri de bunlardır⁵ ve din, ne kadar insanı aşağılayıcı yahut saçma olursa olsun, günümüz insanının en büyük sorunu olan yalnızlık duygusunun giderilmesi konusunda önemli bir işlev görmektedir. Bütün bunlar için Tanrıya gerek yoktur. Fakat Tanrıyı devreden çıkarırken, bu hedefleri koruyamayan aydınlanma düşüncesi sonrası Batı insanı, Tanrıya itaatin yerine başka itaatleri koymaktadır. Bu durumda amaç bu hedeflere ulaşmaksa ve kimileri için Tanrısızlık da bunu sağlamak için bir çözüm olarak gözükmüyorsa, amacı önceliklelemek gerekir. O halde bu konuda yapılması gereken nedir? Din ve Tanrı terk edilmeden, Fromm'un akılcı ve aydınlanmacı düşünce ile aynı olduğunu söylediği hedefler nasıl gerçekleşebilir? İşte bu noktada, dindar olmakla ateist olmak arasındaki ilişkiyi de, sahip olunulan dini inancın içeriği ve niteliğine bakarak açıklamaya çalışan Fromm'un dine ve özellikle ailesinin dini olan Yahudiliğe bakışını ve Eski Ahit okuma yöntemini, aldığı din eğitimi ve kendi kişisel tecrübelerini de dikkate alarak birlikte ortaya koymak gerekecektir.

Yirmili yaşlarda terk ettiği Tanrı inancı ve dini pratikleri bir yana bırakırsak, Fromm'un Yahudilikle ilişkisi, onun ifadesiyle her zaman olumlu olmuştur. Belki Yahudilikte mutlak otoriter kabul edilen Tanrı inancını terk etmiş, ancak Tanrıya yüklediği anlam bağlamında Tanrı kavramından hiç vazgeçmemiştir. Çünkü ona göre Tanrı, insanın kendi güçlerinin bir sembolüdür.⁶ Aynı yaklaşımı din kavramı için de geliştiren Fromm, dini hayatı insanın temel bazı ihtiyaçlarına karşılık geldiği ve otantik bir insan olgusu olduğu için⁷ önemli bir tecrübe olarak değerlendirir. O, dini tecrübenin genel anlamda hayat tecrübesini bir problem olarak içerdiğine inanır. Ona göre, bu tecrübe esnasında hayatın anlamı, değer-

⁵ Fromm, *Psikanaliz ve Zen Budizm*, s. 19.

⁶ Jan Dietrich, "The Religious Understanding of Erich Fromm ", www.erich.fromm.de.

⁷ Rainer Funk, "Biophilia and Fromm's Criticism of Religion", www.erich.fromm.de.

ler ve insanın güçlerinin gelişmesi gibi, nihayetinde insanı anlayan, ona destek ve yardımcı olan bir süreç yaşanır.⁸ İşte bu çerçevede Fromm, dinlere ait kutsal kabul edilen metinleri de insanı anlamak ve hümanizmi anlamlandırabilmek için önemli veriler olarak değerlendirir.

Fromm, kutsal kitaplara tanrı sözü olarak bakmaz; onların farklı zamanlarda, farklı insanlar tarafından yazılmış olduğuna inanır.⁹ Ona göre insanı tanıma ve anlamada, ona daha değerli bir rol vermede özellikle kurumsal dinlere ait kutsal metinler önemli işlev üstlenmişlerdir. Bizzat kendi dini eğitim süreçlerinin ve bu süreçlerdeki gözlem ve elde ettiği dini bilgilerin, hayata ve insanlara hümanistik bir gözle bakabilmesinde önemli bir zemin olduğunu düşünür. Bu bilgi, gözlem ve birikimi, sahip olduğu en önemli değerlerden biri olarak çalışmalarında sürekli ifade eder. Bu birikimin en önemli kaynaklarının başında da Eski Ahit ve özellikle ondaki peygamber kıssaları gelir. Nitekim şu ifadeler doğrudan Fromm'un kendisine aittir: "Beni ben yapan birkaç kitap oldu hayatta. Onlar olmasaydı ne olacaktı bilemiyorum. Bunlardan ilki, Tevrat'ın peygamberlerin hikâyelerini anlatan bölümüdür."¹⁰

Bu düşünceleri bağlamında radikal hümanistik düşünce sistemini oluştururken peygamberler kıssalarına ayrı bir yer ayıran ve çalışmalarında onlara sık sık atıfta bulunan Fromm, bu kıssaların insanlık tecrübesinde birer sembolik yaşantılar olarak hümanistik mesajlar içerdiği kanaatindedir. Çünkü ona göre peygamberlerin dili, tercih ve özgürlük dilidir. Nitekim bu durumu, Pentateuch'un¹¹ beşinci kitabındaki ikinci Musa yorumundan alıntılararak "bugün senin önüne hayatı ve ölümü koydum, sen hayatı seçtin." ifadesiyle delillendirir.¹² İşte Fromm'u etkileyen bu özgürlük dili ve nosyonu olmuştur.

⁸ Funk, "Biophilia and Fromm's Criticism of Religion", *www.erich.fromm.de*.

⁹ Erich Fromm, *You Shall Be As Gods*, London, 1967, s.7.

¹⁰ Fromm, *Hayatı Sevmek*, çev. Ali Köse, İstanbul,1996, s. 204.

¹¹ Eski Ahit'in ilk beş kitabına verilen isim.

¹² Fromm, *Umut Devrimi*, çev. Şemsa Yeğın, İstanbul,1990, ss. 32-33.

Fromm'un genel anlamda din, özel anlamda ise Yahudilikle ilgisi ve bağına ilişkin yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız çerçeveyi, Shapira üç temel noktada özetleyerek değerlendirir. Birincisi onun dindar Yahudi bir ailede doğması, Yahudilik eğitimi alması ve bunların sonraki hayatındaki etkileridir. İkincisi, onun Yahudilik kaynaklarını referans olarak kullanmasıdır. Üçüncüsü ise, Eski Ahit yorumu olarak yazdığı *You Shall Be As Gods* adlı çalışmasıdır.¹³ Fromm'un Eski Ahit'le ilgili kaleme aldığı en kapsamlı çalışması söz konusu eseridir. İnsan ve Tanrı kavramlarını Eski Ahit pasajları eşliğinde ele aldığı bu eseri, onun Eski Ahit'e kendi düşünsel perspektifini desteklemek üzere verdiği önemi gösterir. Çünkü o, Eski Ahit'in hümanistik bir içeriğe sahip olduğuna inanmaktadır. Eski Ahit'in bu hümanistik karakteri ona göre, Peygamber kıssaları ve Mesih çağı yaklaşımıyla zirveye çıkar.¹⁴

Fromm, Eski Ahit'i yorumlarken özellikle put kavramı üzerinde durur. Putları narsizm, yabancılaşma ve ölümseverlik gibi psikolojik kavramlarla bağlantılı olarak yorumlar. Ona göre puta tapmak ölümseverliğe, Tanrıya tapmak özgürlüğe götürür. Ancak Tanrı kavramının temsil ettiği bu olumlu anlama karşın, Fromm'un Yahudilik yorumunda putların inkârı Tanrıya tapmaktan önce gelir. Çünkü ona göre inanılan Tanrının sahip olduğu özellikler de çok önemlidir. Örneğin Tanrıya hümanistik değil de otoriter bir şekilde inanılıyorsa, Tanrı da bir put olabilir.¹⁵ Bu nedenle o, dinin Tanrıyla ilgili yönünü de insanın gelişimi ve özgürlüğü çerçevesinde yorumlar ve diğer hümanistik psikologlar gibi, dini hayatın tecrübe boyutunu öne çıkarır.

Fromm, genel anlamda Eski Ahit, özel anlamda peygamber kıssalarını yorumlarken, insanın özgürlüğü ve Tanrısal potansiyel güçlerini ortaya koymasını dikkate alır. Onun genel görüşü, kurumsal dinlere ait bütün kutsal kitapların özde hümanistik içeriğe sahip oldukları ancak sonraları yapılan yorumlarla otoriter bir yapıya büründürüldükleridir. Bu çerçevede dinin merkezinde yer

¹³ Jochack Shapira, "Fromm and Judaism", www.erich.fromm.de.

¹⁴ Suante Lungren, "Erich Fromm's Judaism", www.erich.fromm.de.

¹⁵ Lungren, "Erich Fromm's Judaism", www.erich.fromm.de.

alan Tanrı kavramı da, hümanistik değerleri destekleyip desteklemediğine göre değerlendirilmelidir. Her ne kadar Tanrının geręeklięi yoksa da, insanlığın gelişimine paralel olarak her zaman önemli işlevlere sahip olduğu ortadadır. Öyle ki Gusdorf'un dediği gibi "Tanrıyı araştırmak, kendini araştırmaktır"; çünkü "Tanrı fikri kültürün bir şifresidir, fakat aynı zamanda o, insanın temel isteklerini karşılar"¹⁶ Bu açıdan bakıldığında Tanrı, evrimsel olarak tarih boyunca sürekli değişmiş ve dönüşmüştür. Fromm'a göre temel üç aşamada geręekleřen bu dönüşümü en iyi kutsal metinlerde görebiliriz. Nitekim o, bu bağlamda Eski Ahit'teki bazı kıssaları tarihsel sıralamasını da dikkate alarak Tanrının evrimine ilişkin birer gösterge olarak değerlendirir. İşte Fromm'un Eski Ahit'ten aldığı bu kıssalar ve onları okuma tarzı makalemizin ana konusunu oluşturmaktadır. Amacımız, hümanist bir psikolog ve modern psikoloji tarihinde önemli bir isim olan Fromm'un Eski Ahit'te geçen bazı kıssalar ağırlıklı olmak üzere dini metinlere yaklaşımını ve okuyup yorumlama sistemini ortaya koyabilmektir.

Fromm'a Göre Eski Ahit

Fromm, Eski Ahit'i milyonlarca geçmiş yıllar süresince pek çok yazar tarafından yazılmış bir koleksiyon olarak görür. Ona göre bu kitap, yalnızca Yahudiliğin değil, Hıristiyanlık ve İşlam'ın ana ilham kaynaklarından biridir. Avrupa, Amerika ve Kuzeydoğunun gelişimini derinden etkilemiş önemli bir metindir.

Sosyalist bir düşünceye sahip olan Fromm, insan eşitliği ve özgürlüğü konularına eserlerinde geniş yer ayırır. Bu bağlamda Eski Ahit'in, günümüzde var olan özgürlük süreçlerinin radikal doğasını vurgulayan devrimci nitelikte en eski kitaplardan biri olduğu düşüncesini taşır. Bütün bu yorumlarını yaparken Eski Ahit'i bir Tanrı sözü olarak görmediğini de ekler. İnsan özgürlüğünü ne çıkaran geçmiş pek çok kuşağın, onun yazılmasında etkili olduğunu ve katkı sağladıklarını belirtir. Dolayısıyla

¹⁶ Georges Gusdorf, *İnsan ve Tanrı*, ev. Zeki zcan, İstanbul, 2000, s. 33.

Fromm'a göre, pek çok kaynaktan beslenen bu kitap, geçmiş iki bin yılın sonunda bugünkü halini almıştır.¹⁷

Eski Ahit'e göre Tanrının bilinemez ve isimsiz olduğunu vurgulayan Fromm, böyle bir dinde son hedefin insana tam bir özgürlük alanı oluşturmak olduğu inancını taşır. İşte Fromm için bir inanç ögesi olma niteliği olmayan Eski Ahit ve özellikle içinde geçen peygamber kıssaları, bir tür insanlık için özgürlük çağrısıdır. Eski Ahit'in asıl değeri de, ona göre insan gelişimine destek olan bu yönüdür.¹⁸

Kıssalar ve Hümanistik Okuma

Dini metinlerin temel kavramları, hiç şüphesiz Tanrı ve insandır. İnananları tarafından bu metinlerin Tanrının insanlara mesajı olduğu kabul edilir. Dolayısıyla en merkezi iki kavram olan Tanrı ve insan kavramları ve bunlara kutsal kabul edilen kitaplarda yüklenen anlam ve tanımlamalar, her zaman ve herkes tarafından aynı şekilde algılanamayabilmektedir. Kimi ilahiyat çevrelerine göre, bütün tanım ve anlamlar herkes için açık ve anlaşılır olup, yorumlanabilecek bir konu yoktur. Ancak bu yaklaşım, pek çok dinin temel kaynağı ile ilgili olarak söylenilse de, tarihsel süreçte pek çok farklı yaklaşımlarla yapılmış, çeşitli tanım ve anlamlandırmalar olagelmıştır. Konumuz yorum, yorumlama biçimi veya yorumların doğrulukları gibi konular olmadığı için, bunları sadece bir bilgi olarak hatırlatmak istiyoruz: Çünkü makale konumuz, Yahudilerce kutsal kabul edilen Eski Ahit'in yorumlanmasıyla, daha doğrusu Fromm'un Eski Ahit Kıssalarını, inandığı sosyal, ideolojik ve bilimsel sistemin şablonlarına göre okumasıyla ilgili olacaktır. Bu nedenle kıssa kelimesi ve ilişkili olduğu için mitos kelimesinin ne anlamlara geldikleriyle ilgili kısa bir bilgi aktarmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

“Bir şeyin veya bir kimsenin izini sürüp ardınca gitmek”, “bir haber ya da sözü açıklayıp bildirmek” ve “hikâye etmek, anlat-

¹⁷ Fromm, *You Shall Be As Gods*, s. 7.

¹⁸ Fromm, *Umut Devrimi*, 32-33; *You Shall Be As Gods*, s. 7.

mak" gibi anlamlara gelebilen¹⁹ kıssa kelimesi, Yıldırım'a göre, Kur'an kıssaları bağlamında hikaye kelimesinden farklıdır. Çünkü hikâye, gerçekleşmemiş durumlar için de kullanılabilir. Oysa Kur'an-ı Kerim'de geçen kıssalar gerçekleşmiş ve unutulmuş olaylardır.²⁰ Anlatılmalarındaki amaç, insanları vakanın geçtiği zamanda yaşatarak ders almalarını sağlamaktır.²¹

Kıssa kelimesi ilişkili olan ve Fromm'un Eski Ahit kıssaları için kullandığı bir kelime olan Mitos kavramı ise yunanca bir kavram olup, "olağanüstü kahramanlıkları ve doğaüstü güçleri anlatan hayal ürünü söz" anlamına gelir.²² Batının pozitivist aydınlanmacı düşünce ve bilim insanlarının kabullerine uygun olarak Fromm'un da benimsediği bu yaklaşıma göre, kutsal kabul edilen kitaplarda geçen kıssalar da birer mitolojik metinlerdir. Bu mitosların tümü, insanlık tarihinin erken dönemlerine ait söylenceler olup, üretilmelerinde insanların sosyal ve doğal çevreleri içindeki tecrübeleri etkili olmuştur. Gündüz'e göre, mitolojik anlatılar, "tarihin erken dönemlerinde çoktanrı ve pagan geleneklerden beslenen ve bunların etkisiyle daha sonraki dini ve tarihsel metinlere geçen; ancak insanlığın gelişmesine paralel olarak etkinliği gittikçe azalan bir yapıdadır."²³ Çünkü Comte'un modern bilimlere de yören veren öngörü yahut kurgusuna göre, tarihsel tecrübe sonucu gelecekte son noktada sadece metafizik değil, mitolojik anlatı ve inançlar da etkisini yitirecektir.

Fromm, aydınlanma ile elde edilen yeni perspektifin insanlık için önemli bir kazanım olduğunda tereddüt etmese de, diğer pek çok aydınlanmacı düşünürden bir noktada ayrılır. Ona göre mitolojik anlatılar ve bu çerçevede gördüğü kutsal metinler, aydınlan-

¹⁹ Bk. İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, "k-s-s" maddesi, Beyrut, trs.; Firûzâbâdî, *Kamûs*, "k-s-s" mad., Beyrut, trs.; Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, "k-s-s" mad., Kuveyt, 1973.

²⁰ Suat Yıldırım, Kur'an-ı Kerim'de Kıssalar, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, c.3, ss.1-2, Erzurum, 1979, s. 38.

²¹ Remzi Kaya, Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, c.11, s. 2, Bursa, 2002, s. 33; Yıldırım, agm., ss. 38-39.

²² Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1978, s. 5; Hatice K. Arpaguş, Mitoloji, Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Kültürel Miras, *M.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 25, İstanbul, 2003, s. 6.

²³ Gündüz, agm., s.16.

ma ile değerinden bir şey kaybetmemiştir. Çünkü zaten Fromm'a göre onların değeri, inanç konusu olmaları değil, insanın kendini anlama süreçlerine katkı sağlayan sembolik birer anlatılar olmalarıdır. İnsanı salt materyalist bir anlayışa ve kapitalizmin iç zenginlikleri yok edici yapısına kurban etmemek için bu anlatı ve metinlere ihtiyaç vardır. Nitekim Batı insanı, refah düzeyini yükseltmiş ama insani değerler konusunda yoksullaşmıştır. O halde salt maddi kazanımlarla insanı tatmin edebilmek ve ihtiyaçlarını giderebilmek mümkün olamamaktadır. Bu durumdaki bir insan tükettiği daha çok istemekte ve bir türlü gerçek değerleri görememektedir. Bunu sağlayabilmek için insanlığın tecrübelerini de yabana atmamak gerekir.

Kutsal kitaplarda, özellikle Eski Ahit'te yer alan peygamber kıssaları, işte bu anlamda insanlık tarihini anlatan metinlerdir. Onlar, daha sonradan bir inanç esası veya tanrıya bağlılık bağlamında yorumlansalar da, özünde hümanistik bir değere karşılık gelirler. Bu durumda Fromm düşüncesinde aydınlanma dönemi felsefesi ve insan anlayışı ile dinlerin insan anlayışları arasında var olduğunu iddia ettiği temel bir uyum söz konusudur. Ona göre aydınlanma dönemi ve özellikle hümanizmde, tanrının yerini insan almış ama ana hedef değişmemiştir. İnsanın gelişmesi ve gelişmesi için gerekli olan sosyal şartların gerçekleşmesi şeklindeki bir hedef, hem dinde, hem de aydınlanma düşüncesinde mevcuttur. Aradaki tek fark, ona göre insanın dinlerde bir araç olarak görülmesinin değişerek, aydınlanma ile birlikte amaca dönüşmesidir.²⁴ Yani Tanrıya yüklediği güçlerini kendinde toplamasıdır. Zaten tanrı olsa olsa tarihsel olarak şartlanılmış bir iç tecrübenin ifadesidir.²⁵ Çünkü hem insan hem Tanrı güçlü olamaz. Tanrı zayıflayacaktır ki insan güçlenebilsin. Bu açıdan insan hayatın merkezinde olmalıdır. Eğer bu başarılabilir ve insan kendini hayatın merkezine koyabilirse, artık Tanrıya inanma yahut inanmama da

²⁴ Fromm, *Çağımızın Özgürlük Sorunu*, çev. Bozkurt Güvenç, 3. Baskı, Ankara, 1995, s. 150.

²⁵ Fromm, *You Shall Be As Gods*, s.18.

anlamını kaybedecektir.²⁶ Fromm'a göre önemli olan insanın hayatını nasıl ve hangi esaslara göre yaşadığıdır.²⁷

Eski Ahit'te geçen peygamber kıssalarının insanlara bugün de çok fazla katkı sağlayacağı inancı Fromm'un önemli tezlerinden biridir. Nitekim bu kıssa yahut onun ifadesiyle dinsel bir biçim alarak kutsal kitaplara geçmiş olan mitoslar, bilgeliğin en önemli kaynaklarından biri olup, benliğimizin derinlerine inerek gizli yönlerimizi anlamamıza yardımcı olurlar.²⁸ Çünkü rüyalar ve masallar gibi mitoslar da, evrensel semboller olup, bedenimizin, duygularımızın ve ruhumuzun özellikleriyle ilgilidirler. İnsanlığın geliştirdiği tek ortak dilin bu evrensel semboller olduğunu belirten Fromm'a göre, çağdaş insanlar bu mirasın değerini anlayamamaktadırlar. Salt rasyonel bir bakış açısıyla bakarak bu sembolleri saçmalık olarak yorumlamaktadırlar.²⁹

Aydınlanma ile dinin insana katkı sağlayan değerlerinin yok olmaması gerektiğini söyleyen Fromm, bu değerleri en çok peygamber kıssalarının anlatmak istediklerinde görür. Ona göre bu değerler, radikal hümanistik anlayışı desteklerler. Başta Eski Ahit olmak üzere tüm kutsal kabul edilen kitaplardaki içeriği özünde hümanistik olarak yorumlayan Fromm, salt söylemle kalmamış, düşüncelerini, pek çok eserinde örnekleyerek dile getirmiştir. Özellikle "*You Shall Be As Gods*" isimli özgün bir eser kaleme alarak Tanrı, insan, tarih, günah, pişmanlık vb. kavramları, radikal hümanistik bir bakış açısıyla yorumlamıştır. Konunun genişliği ve özellikle yoğunluğun "Tanrı" kavramına atfedilmesi dikkate alınarak, onun bu kavramı okuma ve okurken insanla ilintilendirerek bir tür Tanrı-insan eksenli ele alması dikkate alınarak, makalemizde tanrı kavramı merkezli yorumlarına ağırlık verilecektir. Çünkü ona göre, Eski Ahit'teki tanrı kavramı geride kalan 20 yüzyıllık sürede insanlığın evrimine uygun olarak dönüşmüştür. Dönüşen

²⁶ Fromm, *You Shall Be As Gods*, s.73.

²⁷ Fromm, *Yaşama Sanatı*, çev. Aydın Arıtan, İstanbul, 1997, s. 151.

²⁸ Bk. Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, çev. A. Arıtan, K. H. Ökten, İstanbul, 1997, ss. 20-25.

²⁹ Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, ss. 35-38.

tanrıya bağlı olarak insan da gerçek kimliğine daha fazla yaklaşmış, kendini daha güçlü hisseder olmuştur. Nitekim ona göre Tanrı kavramı, insanın kendi güçlerinin bir sembolü olup, gerçekte Tanrı insanı değil, İnsan Tanrıyı yaratmış yahut yansıtmıştır.

Tanrı-insan ilişkisini, Tanrının evrimsel dönüşümü bağlamında değerlendiren Fromm; Eski Ahit'te anlatılan peygamberlere ait kıssalar ve peygamberlerin Tanrı ile diyaloglarını da, kendi düşünceleri için en önemli dayanaklardan biri olarak değerlendirir. Bu çerçevede, Eski Ahit'te geçen peygamberlere ait kıssaların tema olarak genelde itaatsizlik, cesaret ve putları eleştirmeyi içerdiğini söyler. Bununla birlikte dünya ihtirasını terk etmeye davet ettiğini ama insanların tersine hareket ettiklerini belirtir. İşte Fromm'un bu genel Kutsal Kitap okuma yaklaşımını aktardıktan sonra şimdi bunu örneklemek çerçevesinde Eski Ahit'te geçen bazı kıssalara ilişkin yorumlarına gelmek istiyoruz. Bu kıssaların ilki, bazı değişikliklerle Kur'an-ı kerim'de de yer alan Âdem-Havva Kıssası olacaktır.

a. Âdem ile Havva Kıssasını Okuma

Fromm doğa ile birlik ve uyum olarak yorumladığı insanlığın ilk evresini Eski Ahit'te geçen Âdem ile Havva kıssası bağlamında, onların henüz cennette oldukları dönem olarak kabul eder. Ona göre bu sembolik kıssa, insanlığın ilk uyanış ve itaatsizlik cesaretini anlatır. İtaatsizlik cesareti göstermekle ve Tanrıya başkaldırarak insanlık, tüm risk ve zorluklarına karşın ilk özgürlüğü elde etmiştir. Bu kolay olmamış, hem cennetten kovulma gibi bir bedeli olmuş, hem de Tanrı'yı kızdırarak ve kışkırtarak, onun insan üzerindeki mutlak egemenliğine yol açmıştır. İşte Fromm'un bu yorumlarına dayanak oluşturan Eski Ahit'teki "İnsanın Günahı" başlıklı 3. Bölümde geçen Âdem ile Havva kıssası şu şekildedir:

"RAB Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı yılandı. Yılan kadına, "Tanrı gerçekten, 'Bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin' dedi mi?" diye sordu.

Kadın, "Bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebiliriz" diye yanıtladı, "Ama Tanrı, 'Bahçenin ortasındaki ağacın

meyvesini yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz' dedi."

Yılan, "Kesinlikle ölmezsiniz" dedi, "Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız."

Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi. Kocas da yedi.

İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar.

Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen RAB Tanrı'nın sesini duydular. O'ndan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler.

RAB Tanrı Âdem'e, "Nerdesin?" diye seslendi. Âdem, "Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım, bu yüzden gizlendim" dedi.

RAB Tanrı, "Çıplak olduğunu sana kim söyledi?" diye sordu, "Sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan mı yedin?"

Âdem, "Yanıma koyduğün kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim" diye yanıtladı.

RAB Tanrı kadına, "Nedir bu yaptığın?" diye sordu. Kadın, "Yılan beni aldattı, o yüzden yedim" diye karşılık verdi.

Bunun üzerine RAB Tanrı yılanı,

"Bu yaptığından ötürü Bütün evcil ve yabani hayvanların En lanetlisi sen olacaksın" dedi, "Karnın üzerinde sürünecek Ve yaşamın boyunca toprak yiyeceksin. Seninle kadını, onun soyuyla senin soyunu Birbirinize düşman edeceğim. Onun soyu senin başını ezecek, Sen onun topuğuna saldıracaksın."

RAB Tanrı kadına, "Çocuk doğururken sana Çok acı çekeceğim" dedi, "Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın, Seni o yönetecek."

RAB Tanrı Âdem'e, "Karının sözünü dinlediğin ve sana, Meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için, Toprak senin yüzünden lanetlendi" dedi, "Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın. Toprak sana diken ve çalı verecek, Yaban otu yiyeceksin. Yaratılmış olduğun toprağa dönünceye dek Ekmeğini aln teri dökerek kazanacaksın. Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın Ve yine toprağa döneceksin."

Âdem karısına Havva adını verdi. Çünkü o bütün insanla-

rın anasıydı. RAB Tanrı Âdem'le karısı için deriden giysiler yaptı, onları giydirdi. Sonra şöyle dedi: "Âdem iyiyle kötü-yü bilmekle bizlerden biri gibi oldu. Şimdi yaşam ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin veril-memeli."

Böylece RAB Tanrı, yaratılmış olduğu toprağı işlemek üzere Âdem'i Aden bahçesinden çıkardı. Onu kovdu; yaşam ağa-cının yolunu denetlemek için Aden bahçesinin doğusuna Keruvlar ve her yana dönen alevli bir kılıç yerleştirdi."³⁰

Bu kıssada geçen itaatsizlik, Fromm'a göre insanı özgür kılmış ve tüm insanlığa kendi gücüne güvenmeyi, böylece bütünüyle insan olmayı öğretmiştir³¹. Bu süreç sonucunda insan itaate dayanan eski cennet yerine, tek başına yaratabileceği yeni cennete ulaşma imkânına kavuşmuştur. Öncesinde doğayla birlik ve uyum varken insan çıplak bile olduğunun farkında olmayan bir varlıktır. Nitekim Fromm, cennetteki Âdem ve Havva'nın çıplak olarak hayal edilmelerini ve ilk günahı işleyene kadar bunun farkına varamamalarını böyle yorumlar. İnsanın kendi çocukluk yaşantısını da hatırlatarak "geriye baktığımızda çocukluğumuz bize utanç duygularından uzak bir cennet gibi gelmektedir" ifadesini kullanır. Ona göre cennetten atılma olayıyla birlikte birçok şeyin farkına varan insan utanma ve korku duygusunu da fark etmiştir. Böylece cinsel hayat ve uygarlık kültürü de başlamıştır.³² İnsanlığın bu hayatı yaratma ve özgürlük mücadelesi çağımıza kadar devam ede gelmiş ve hâlâ sürmektedir. Her ne kadar insan, itaatsizlik ederek Tanrı'ya yüklediği bazı güçlerini fark etse ve elde etme çabasına girişse bile, yaşadığı çeşitli risk ve zorluklar karşısında sığındığı mutlak güç sahibi ve kural koyucu bir Tanrısı da günümüze kadar her daim olmuştur. Öyle ki, doğayı ve insanı yaratan bu Tanrı, dilerse yarattığı şeyleri yok edebilir. Ona göre Tanrı'nın insan üzerindeki bu mutlak gücü, insanın bilgi ağacının meyvesinin yemesine karşılık bir tür onu cezalandırma nedeniyledir. Çünkü insan bilgi ağacının meyvesinden yiyerek Tanrı'nın aklını elde etmiştir.

³⁰ Tekvin, 3:1-24.

³¹ Fromm, *İtaatsizlik Üzerine*, çev. Ayşe Sayın, İstanbul, 2001, s.7; *Psikanaliz ve Zen Budizm*, ss. 95-96

³² Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, s. 119.

Artık o, kendi aklı ve bilgileriyle iyi ile kötüyü bilen bir varlık olarak Tanrı'ya benzemiştir. Nitekim Fromm, Eski Ahit'teki ifadelerin bunu anlattığını iddia eder: "Sonra Âdem iyi ile kötüyü bilmekle bizden biri gibi oldu..."³³ Bu ona göre insanlığın elde ettiği önemli bir nokta olup, artık geri dönüşü olamaz. Nitekim bu birinci adımla elde ettiği iyinin ve kötünün bilgisi sayesinde, insan, tarihsel süreçte kendini yeniden yaratmıştır. Fromm, Yahudi tarihinin başlangıcının yuvadan ayrılma ile karakterize edilmesine de bu anlamda dikkat çeker.³⁴ Ancak ona göre, Tanrı ile mücadelede ikinci adım olan "hayat ağacından yiyerek ölümsüz olmak" gerçekleşmemiştir. Tanrı buna izin vermeyerek Âdem ile Havva'yı cennetten kovmuş ve hayat ağacını korumaya almıştır. Az önce geçen pasajın devamında bu olay anlatılır: "...Artık hayat ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli."³⁵ Devam eden pasajlarda da, Fromm'a göre, Âdem'in cennetten kovuluşu ve ölümsüzlük ağacının korunmaya alınmasından söz edilir: "Onu kovdu. Hayat ağacının yolunu denetlemek için de, Aden bahçesinin doğrusuna Keruvlar (kanatlı doğaüstü varlıklar ve bunların heykelleri) ve her yana dönen alevli bir kılıç yerleştirdi."³⁶

Hâsılı insanın cennetten kovulmasına neden olan bu ilk itaatsizlik eylemi, Fromm'a göre, aynı zamanda insanlığın özgürlüğünün başlangıcı olmuştur. Bu konuda Hristiyan inancındaki "düşüş, düşme (fall)" sözcüğü ile yorumlanmasını da önemli bulurken, gerçekte bu durumun bir düşüş değil, bir yükselme ve yücelme olduğunu belirtir.³⁷ Çünkü insan, ona göre potansiyel olarak Tanrı'dır. Bu nedenle Tanrı'nın en yüce güç olduğuna karşı çıkıp bunu ondan almak istemiş ve cezalandırılmıştır. Âdem ile Havva, hayat ağacından uzaklaştırılmış; cennetten kovulmuş ve insanın Tanrı olmasını sağlayacak ikinci adım engellenmiştir. Ortaya çıkan yeni durumda mutlak otorite sahibi Tanrı ile ona bağlanması sebebiyle

³³ Tekvin, 3:22.

³⁴ Bk. Tekvin, 12:1-3.

³⁵ Tekvin, 3:22.

³⁶ Tekvin, 3:24.

³⁷ Fromm, *You Shall Be As Gods*, s.7.

dolaylı olarak kendine ulaşma çabası içindeki insan söz konusudur.

Fromm'un, Âdem ile Havva'nın ilk itaatsizlik eyleminin Hıristiyanlıkta temel günah olarak görülmesine ilişkin yorumu, antropolojik ve sosyolojik süreçlere dayanır. O, ataerkil toplum yapılarında da itaatsizliğin temel bir günah olduğunu, bu nedenle Hıristiyanlıkta böyle yorumlandığını iddia eder.³⁸ Ayrıca bu yorumun Yahudilikte geçerli olmadığını da ifade eder. Eski Ahit'e göre, Âdem ile Havva'nın itaatsizliği, Tanrının planının bir parçası gibi gözükmemektedir. Çünkü insanoğlu bu sayede kendi tarihini yazabilecek, kendini geliştirebilecek ve henüz doğayla bütün olup birey olamadığı durumdan, tam gelişmiş bir birey olma imkânına kavuşabilecektir.³⁹

Fromm'a göre Âdem-Havva kıssasında verilen önemli bir mesaj da, insanın birey olduğunun farkına varmasıdır. Nitekim kıssada Âdem ve Havva, yasak meyveyi yedikten sonra çıplak olduklarını anlamış ve utanmışlardır. Fromm, burada cinsel organlardan utanmadan kaynaklanan bir durum söz konusu olmadığını belirtir. Ona göre bu olayda anlatılmak istenen, ayrılık ve farklılıklarıyla birlikte her erkek ve kadının, kendi bireyselliklerinin ve karşıdakilerin ayrı bir birey olduğunun farkına varmalarıdır. Bunun sonucunda Âdem ile Havva, henüz sevmeyi öğrenmedikleri için birbirlerine yabancılaşmışlardır.⁴⁰

Fromm'un Âdem-Havva kıssasına ataerkil ve anaerkil anlayışların oluşması ve gelişmesi bağlamında yüklediği anlamlar da ilgi çekici gözükmemektedir. Ona göre Âdem-Havva kıssasında dikkat çeken önemli bir motif de, erkek bir Tanrı egemenliğidir.⁴¹ İnsanlık tarihinin Yunan mitolojilerinde anlatılan daha önceki evrelerinde, anaerkil bir anlayış egemen iken, bu kıssa ile birlikte insanlığa ataerkil bir anlayış egemen olmuştur. Havva, Âdem'in

³⁸ Fromm, *Hayatı Sevmek*, s. 61.

³⁹ Fromm, *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, çev. Selçuk Budak, 4. Baskı, Ankara, 1997, s. 20.

⁴⁰ Fromm, *The Art of Loving*, New York, 1956, s. 9.

⁴¹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, s. 296.

kaburgasından yaratılmış, böylece erkek öne çıkmıştır. Bununla birlikte Eski Ahit'teki bu kıssada, Havva'nın Âdem'e sormadan yasak meyveden yemesi ve ona da yedirmesini görmekteyiz. Fromm bu durumu, önceki anaerik düzenin izlerinin henüz tümüyle silinmemiş olduğu şeklinde yorumlar. Tanrı, bu itaatsizliğin hesabını Âdem'den sorar ve kadın, Havva'nın şahsında işlediği bu ilk günahı dolaylı olarak tam anlamıyla erkeğin egemenliğine girer. Nitekim Fromm'a göre Tanrı'nın kadına verdiği sosyal rol ile ilgili pasaj "yine de erkeğini arzulayacaksın, fakat o seni yönetecek"⁴² şeklindedir.

O halde Fromm için Âdem ile Havva kıssasının hümanistik düşünceye katkısı, olancasıyla fazla ve önemli gözükmemektedir. Kıssayı onun perspektifiyle okumak ve anlamak, Tanrısızlığa götürmese de, Tanrıya inananlar için de, hümanistik düşünceye ulaşmayı engelleyici değil, destekleyici bir işlev görebilecektir.

b. Nuh Kıssası

RAB Nuh'a, "Bütün ailenle birlikte gemiye bin" dedi, "Çünkü bu kuşak içinde yalnız seni doğru buldum.

Yeryüzünde soyları tükenmesin diye yanına temiz sayılan hayvanlardan erkek ve dişi olmak üzere yedişer çift, kirli sayılan hayvanlardan ikişer çift, kuşlardan yedişer çift al.

Çünkü yedi gün sonra yeryüzüne kırk gün kırk gece yağmur yağdıracağım. Yarattığım her canlıyı yeryüzünden silip atacağım."

Nuh RAB'bin bütün buyruklarını yerine getirdi. Yeryüzünde tufan koptuğu zaman Nuh altı yüz yaşındaydı.

Nuh, oğulları, karısı, gelinleri tufandan kurtulmak için hep birlikte gemiye bindiler. Tanrı'nın Nuh'a buyurduğu gibi temiz ve kirli sayılan her tür hayvan, kuş ve sürüngenden erkek ve dişi olmak üzere birer çift Nuh'a gelip gemiye bindiler.

Yedi gün sonra tufan koptu. Nuh altı yüz yaşındayken, o yılın ikinci ayının on yedinci günü enginlerin bütün kaynakları fışkırdı, göklerin kapakları açıldı. Yeryüzüne kırk gün kırk gece yağmur yağdı. Nuh, oğulları Sam, Ham ve Yafet, Nuh'un karısı ve üç gelini tam o gün gemiye bindiler.

⁴² Tekvin, 3:16.

Onlarla birlikte her tür hayvan - evcil hayvanların, sürün-
genlerin, kuşlarla uçan yaratıkların her türü - gemiye bindi.
Soluk alan her tür canlı çiftler çiftler Nuh'un yanına gelip
gemiye bindi. Gemiye giren hayvanlar Tanrı'nın Nuh'a bu-
yurduğu gibi erkek ve dişiydi. RAB Nuh'un ardından kapı-
yı kapadı.

Tufan kırk gün sürdü. Çoğalan sular gemiyi yerden yukarı
kaldırdı. Sular yükseldi, alabildiğine çoğaldı; gemi suyun
üzerinde yüzmeye başladı. Sular öyle yükseldi ki, yeryü-
zündeki bütün yüksek dağlar su altında kaldı. Yükselen su-
lar dağları on beş arşın aştı.

Yeryüzünde yaşayan bütün canlılar yok oldu; kuşlar, evcil
ve yabanıl hayvanlar, sürünge-
nler, bütün insanlar, soluk
alan bütün canlılar öldü. RAB insanlardan evcil hayvanlara,
sürünge-
nlerden kuşlara dek bütün canlıları yok etti, yeryü-
zündeki her şey silinip gitti. Yalnız Nuh'la gemidekiler kal-
dı. Sular yüz elli gün yeryüzünü kapladı.⁴³

"Sonra Tanrı Nuh'u ve gemideki evcil ve yabanıl hayvanları
anımsadı. Yeryüzünde bir rüzgar estirdi, sular alçalmaya
başladı. Enginlerin kaynakları ve göklerin kapakları kapan-
dı. Yağmur dindi. Sular yeryüzünden çekilmeye başladı.
Yüz elli gün geçtikten sonra sular azaldı.

Gemi yedinci ayın on yedinci günü Ararat Dağları'na otur-
du. Sular onuncu aya kadar sürekli azaldı. Onuncu ayın bi-
rinde dağların doruğu görüldü. Kırk gün sonra Nuh yap-
mış olduğu geminin penceresini açtı. Kuzgunu dışarı gön-
derdi. Kuzgun sular kuruyuncaya kadar dönmedi, uçup
durdu.

Bunun üzerine Nuh suların yeryüzünden çekilip çekilmedi-
ğini anlamak için güvercini gönderdi. Güvercin konacak bir
yer bulamadı, çünkü her yer suyla kaplıydı. Gemiye,
Nuh'un yanına döndü. Nuh uzanıp güvercini tuttu ve ge-
miye, yanına aldı. Yedi gün daha bekledi, sonra güvercini
yine dışarı saldı. Güvercin gagasında yeni kopmuş bir zey-
tin yaprağıyla akşamleyin geri döndü. O zaman Nuh sula-
rın yeryüzünden çekilmiş olduğunu anladı.

Yedi gün daha bekledikten sonra güvercini yine gönderdi.
Bu kez güvercin geri dönmedi.

Nuh altı yüz bir yaşındayken, birinci ayın birinde yeryüzündeki sular kurudu. Nuh geminin üstündeki kapağı kaldırınca toprağın kurumuş olduğunu gördü.

İkinci ayın yirmi yedinci günü toprak tamamen kurumuştur. Tanrı Nuh'a, "Karın, oğulların ve gelinlerinle birlikte gemiden çık" dedi, "Kendinle birlikte bütün canlıları, kuşları, hayvanları, sürüngenleri de çıkar. Türesinler, verimli olsunlar ve yeryüzünde çoğalsınlar."

Nuh karısı, oğulları ve gelinleriyle birlikte gemiden çıktı. Bütün hayvanlar, sürüngenler, kuşlar, yeryüzünde yaşayan her tür canlı gemiyi terketti.

Nuh RAB'be bir sunak yaptı. Orada temiz sayılan hayvanların ve kuşların hepsinden yakmalık sunular sundu.

Güzel kokudan hoşnut olan RAB içinden şöyle dedi: "İnsanlar yüzünden yeryüzünü bir daha lanetlemeyeceğim. Çünkü insanın yüreğindeki eğilimler çocukluğundan itibaren kötüdür. Şimdi yaptığım gibi bütün canlıları bir daha yok etmeyeceğim.

"Dünya durdukça, Ekip biçmek, Sıcak, soğuk, Yaz, kış, Gece, gündüz hep var olacaktır."⁴⁴

Tanrı, Nuh'u ve oğullarını kutsayarak, "Verimli olun, çoğalıp yeryüzünü doldurun" dedi,

"Yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümü sizden korkup ürkecek. Yeryüzündeki bütün canlılar, denizdeki bütün balıklar sizin yönetiminize verilmiştir. Bütün canlılar size yiyecek olacak. Yeşil bitkiler gibi, hepsini size veriyorum.

"Yalnız kanlı et yemeyeceksiniz, çünkü kan canı içerir. Sizin de kanınız dökülürse, hakkınızı kesinlikle arayacağım. Her hayvandan hesabını soracağım. Her insandan, kardeşinin canına kıyan herkesten hakkınızı arayacağım.

"Kim insan kanı dökerse, Kendi kanı da insan tarafından dökülecektir. Çünkü Tanrı insanı kendi suretinde yarattı.

Verimli olun, çoğalın. Yeryüzünde türeyin, artın."

Tanrı Nuh'a ve oğullarına şöyle dedi:

"Sizinle ve gelecek kuşaklarınızla, sizinle birlikteki bütün canlılarla, kuşlar, evcil ve yabanıl hayvanlar, gemiden çıkan bütün hayvanlarla antlaşmamı sürdürmek istiyorum.

⁴⁴ Tekvin, 8. Bab.

Sizinle antlaşmamı sürdüreceğim: Bir daha tufanla bütün canlılar yok olmayacak. Yeryüzünü yok eden tufan bir daha olmayacak.”

Tanrı şöyle sürdürdü konuşmasını: “Sizinle ve bütün canlılarla kuşaklar boyu sonsuza dek sürecek antlaşmamın belirtisi şu olacak:

“Yayımı bulutlara yerleştireceğim ve bu, yeryüzüyle aramdaki antlaşmanın belirtisi olacak. Yeryüzüne ne zaman bulut göndersem, yayım bulutların arasında ne zaman görünse, sizinle ve bütün canlı varlıklarla yaptığım antlaşmayı anımsayacağım: Canlıları yok edecek bir tufan bir daha olmayacak. Bulutlarda ne zaman yay görünse, ona bakıp yeryüzünde yaşayan bütün canlılarla yaptığım sonsuza dek geçerli antlaşmayı anımsayacağım.”

Tanrı Nuh'a, “Kendimle yeryüzündeki bütün canlılar arasında sürdüreceğim antlaşmanın belirtisi budur” dedi.

Gemiden çıkan Nuh'un oğulları Sam, Ham ve Yafet idi. Ham Kenan'ın babasıydı. Nuh'un üç oğlu bunlardı. Yeryüzüne yayılan bütün insanlar onlardan türedi.

Nuh çiftçiydi, ilk bağı o dikti. Şarap içip sarhoş oldu, çadırının içinde çıplak uzandı. Kenan'ın babası olan Ham babasının çıplak olduğunu görünce dışarı çıkıp iki kardeşine anlattı. Sam'la Yafet bir giysi alıp omuzlarına attılar, geri geri yürüyerek çıplak babalarını örttüler. Çıplak babalarını görmemek için yüzlerini öbür yana çevirdiler.

Nuh ayıldığında küçük oğlunun ne yaptığını anladı ve şöyle dedi: “Kenan'a lanet olsun, Köleler kölesi olsun kardeşlerine. Övgüler olsun Sam'ın Tanrısı RAB'be, Kenan Sam'a kul olsun. Tanrı Yafet'e bolluk versin, Sam'ın çadırlarında yaşasın, Kenan Yafet'e kul olsun.”

Nuh tufandan sonra üç yüz elli yıl daha yaşadı.

Toplam dokuz yüz elli yıl yaşadıktan sonra öldü.”⁴⁵

Tanrıyla insan anlaşmasında ikinci evre Fromm'a göre Nuh kıssasın geçen Tanrı ile insan anlaşması ve Tanrının bazı haklarından feragat etmesidir. Bu evrede Tanrı karşısında doğru insan olan Nuh, ailesi de dâhil olmak üzere Tanrı'nın öfke ve tufanından kurtulmakta, daha sonra bu öfke ve cezalandırma son olmakta ve Tanrı'nın yeniden insanlığa bir tufan yaşatmayacağı ve insanın da

yeryüzünde daha özgür yaşayacağı bir düzen oluşmaktadır. Bu düzen, sadece iyi ve doğru insanları değil, İbrahim'in Tanrı'yla diyalogunda görüleceği gibi, tüm insanlığı kuşatarak evrensellik kazanmaktadır. Fromm'a göre, Nuh Tufanıyla başlayan insanın güç ve özgürlüğüne kavuşma sürecinin önemli bir aşaması da, Eski Ahit'te geçen İbrahim-Tanrı diyalogu şeklindeki kıssada ortaya çıkmaktadır. Şimdi bu diyaloga göz atalım.

c. İbrahim-Tanrı Diyalogu Kıssası

“İbrahim'i, doğru ve adil olanı yaparak yolumda yürümeyi oğullarına ve soyuna buyursun diye seçtim. Öyle ki, ona verdiğim sözü yerine getireyim.”

Sonra İbrahim'e, “Sodom'la Gomora büyük suçlama altında” dedi, “Günahları çok ağır.

Onun için inip bakacağım. Duyduğum suçlamalar doğru mu, değil mi göreceğim. Yapıp yapmadıklarını anlayacağım.”

Adamlar oradan ayrılıp Sodom'a doğru gittiler. Ama İbrahim RAB'in huzurunda kaldı.

RAB'be yaklaşarak, “Haklıyı da haksızla birlikte mi yok edeceksin? diye sordu,

“Kentte elli doğru kişi var diyelim. Orayı gerçekten yok edecek misin? İçindeki elli doğru kişinin hatırı için kenti bağışlamayacak mısın?

Senden uzak olsun bu. Haklıyı, haksızı aynı kefeye koyarak haksızın yanında haklıyı da öldürmek senden uzak olsun. Bütün dünyayı yargılayan adil olmalı.”

RAB, “Eğer Sodom'da elli doğru kişi bulursam, onların hatırına bütün kenti bağışlayacağım” diye karşılık verdi.

İbrahim, “Ben toz ve külüm, bir hiçim” dedi, “Ama seninle konuşma yürekliliğini göstereceğim.

Kırk beş doğru kişi var diyelim, beş kişi için bütün kenti yok mu edeceksin?” RAB, “Eğer kentte kırk beş doğru kişi bulursam, orayı yok etmeyeceğim” dedi.

İbrahim yine sordu: “Ya kırk kişi bulursan?” RAB, “O kırk kişinin hatırı için hiçbir şey yapmayacağım” diye yanıt verdi.

İbrahim, “Ya Rab, öfkelenme ama otuz kişi var diyelim?” dedi. RAB, “Otuz kişi bulursam, kente dokunmayacağım”

diye yanıt verdi.
İbrahim, “Ya Rab, lütfen konuşma yürekliliğimi bağışla” dedi, “Eğer yirmi kişi bulursan?” RAB, “Yirmi kişinin hatırı için kenti yok etmeyeceğim” diye yanıt verdi.
İbrahim, “Ya Rab, öfkelenme ama bir kez daha konuşacağım” dedi, “Eğer on kişi bulursan?” RAB, “On kişinin hatırı için kenti yok etmeyeceğim” diye yanıt verdi.
RAB İbrahim’le konuşmasını bitirince oradan ayrıldı, İbrahim de çadırına döndü.”⁴⁶

Fromm’a göre Nuh döneminde yapılıp, İbrahim’in diyaloguyla evrensellik kazanan Tanrıyla anlaşma sonucu elde edilen özgürlük, insanın evre evre Tanrı olmaya yaklaştığını göstermektedir. Nitekim bu ikinci evrede Tanrı mutlaklıktan, yapısal bir monarşiye dönüşmekte ve böylece onun mutlak kural koyucu olması sona ermektedir. Dolayısıyla Tanrının sınırsız özgürlüğü azalırken, insanın özgürlük alanı genişlemektedir.⁴⁷ Fromm bu durumu Tanrı kavramının dönüşen anlamı açısından da değerlendirerek, bu kavramın gerileme değil, gelişen ve olgunlaşan bir anlam ve işleve sahip olmaya başladığını belirtir.

İbrahim-Tanrı diyalogu ve anlaşmanın sonucu olarak Tanrı evrimleşmiş ve temel değişimler yaşamıştır. Bu değişiklikte en önemli husus, Tanrı’nın adalet ilkeleriyle tamamlanmasıdır. Fromm’a göre, İbrahim’in bu diyalogu ile birlikte Eski ve Yeni Ahit’e, Tanrının adalet ve sevgi ile donanması ve insanın esirliğinin uzun sürmeyeceği, Tanrı’dan bile özgürleşmesi yolunun açıldığına ilişkin motifler girmiştir.⁴⁸

d. Musa Kıssası

Musa ile Tanrının diyalogu şeklinde yaşanan üçüncü evreye ilişkin Eski Ahit’te geçen pasajlar, Fromm’a göre, daha ileri bir adım olarak, Tanrının bilinemezliğine, isimsizliğine, yani onun ne olduğu değil ne olmadığına önemli olduğuna işaret ederler. Söz konusu diyalog Eski Ahit’te şu şekilde geçer:

⁴⁶ Tekvin, 18:22-23.

⁴⁷ Fromm, *You Shall Be As Gods*, s. 25.

⁴⁸ Fromm, *You Shall Be As Gods*, s. 28.

"Musa kayınbabası Midyanlı Kâhin Yitro'nun sürüsünü güdüyordu. Sürüyü çölün batısına sürdü ve Tanrı'nın dağına, Horev'e vardı.

RAB'bin meleği bir çalıdan yükselen alevlerin içinde ona göründü. Musa baktı çalı yanıyor, ama tükenmiyor.

"Çok garip" diye düşündü, "Gidip bir bakayım, çalı neden tükenmiyor!"

RAB Tanrı Musa'nın yaklaştığını görünce, çalının içinden, "Musa, Musa!" diye seslendi. Musa, "Buyur!" diye yanıtladı.

Tanrı, "Fazla yaklaşma" dedi, "Çarıklarını çıkar. Çünkü bastığın yer kutsal topraktır.

Ben babanın, İbrahim'in, İshak'ın, Yakup'un Tanrısı'yım." Musa yüzünü kapadı, çünkü Tanrı'ya bakmaya korkuyordu.

RAB, "Halkımın Mısır'da çektiği sıkıntıyı çok iyi biliyorum" dedi, "Angaryacılar yüzünden ettikleri feryadı duydum. Acılarını biliyorum.

Bu yüzden aşağıya indim. Onları Mısırlılar'ın elinden kurtaracağım, o ülkeden çıkarıp geniş ve verimli topraklara, süt ve bal ülkesine, Kenanlılar'ın, Hititler'in, Amorlular'ın, Perizliler'in, Hivliler'in, Yevuslular'ın topraklarına götüreceğim.

İsraililer'in feryadı bana erişti. Mısırlılar'ın onlara yapmakta olduğu baskıyı görüyorum.

Gel, halkım İsrail'i Mısır'dan çıkarmak için seni Firavun'a göndereyim."

Musa, "Ben kimim ki Firavun'a gidip İsraililer'i Mısır'dan çıkarayım?" diye karşılık verdi.

Tanrı, "Kuşkun olmasın, ben seninle olacağım" dedi, "Seni benim gönderdiğimin kanıtı şu olacak: Halkı Mısır'dan çıkardığın zaman bu dağda bana tapacaksınız."

Musa şöyle karşılık verdi: "İsraililer'e gidip, 'Beni size atalarınızın Tanrısı gönderdi' dersem, 'Adı nedir?' diye sorabilirler. O zaman ne diyeyim?"

Tanrı, "Ben Ben'im" dedi, "İsraililer'e de ki: 'Beni size Ben Ben'im diyen gönderdi.'

"İsrailliler'e de ki, 'Beni size atalarınız İbrahim'in, İshak'ın, Yakup'un Tanrısı Yahve gönderdi.' Sonsuza dek adım bu olacak. Kuşaklar boyunca böyle anılacağım."⁴⁹

Fromm, insanlığın bu evrede kendi güçlerine daha fazla sahip olmaya başladığını ve Tanrının "bilinemezlik" yanının öne çıkarak alanı insana bıraktığını belirtir. O'na göre bu aşamaya gelmiş olan özellikle Yahudilik inancının, son bir evreye daha ihtiyacı vardır. Bu evre kendisinin gelmiş olduğu Tanrıyı tümüyle devreden çıkaran Tanrısızlık evresidir.⁵⁰ O, teistik dini yapılarda bu noktaya ulaşmanın zorluğunun da farkında olduğunu söyler. Çünkü bu aşamada önemli olan sembolize ettiği değerleri ve gündelik hayat-taki olumlu işlevlerini değil, sadece Tanrı'yı devreden çıkarmaktır. Dini tecrübe yine yaşanmalı, ama din ve Tanrının otoritesi olmamalıdır. Mevcut kurumsal dinlerde böyle bir ayırım yapılarak Tanrısızlaşma evresine geçmenin zor olacağını söyleyen Fromm, Tanrı'nın işlevsizleşmesi ve insan özgürlüğüne müdahale etmeksizin varlığını sürdürmesinde problem görmez. Ona göre Batı, aydınlanmayla birlikte Eski Ahit'in hümanistik çizgisine gittikçe yaklaşmış, fakat akılcı düşünce yapısına uygun olan son hamleyi gerçekleştirilememiştir. Kendi ifadesiyle "çok yadırgatıcı görünse de, doğu dinlerinin (Budizm, Taoizm vb.) düşünce yapısı, Batının akılcı düşünce yapısına, Batı dinlerinininkinden daha uygun düşmektedir" (Psikanaliz ve Zen Budizm, s.19).

e. İbrahim'in Ülkesini Terk Etmesi ve Musa Öncülüğünde Mısır'dan Çıkış Kısıları

Fromm'un Eski Ahit'te geçen İbrahim'in ülkesini terk etmesi ve Musa'nın öncülüğünde Mısır'dan çöle çıkış ile orada yaşananlara ilişkin okumaları da oldukça ilginç olup, yorumları kendi Marksist anlayışına dayanır. İbrahim Peygamber ile ilgili Fromm'un yorumladığı pasaj şu şekildedir:

"RAB Avram'a, 'Ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git' dedi,"⁵¹

⁴⁹ Çıkış, 3:13-15.

⁵⁰ Fromm, *Psikanaliz ve Zen Budizm*, s. 19.

⁵¹ Tekvin, 12:1.

Fromm, İbrahim Peygamberin ülkesini terk etmesini sahip olma ve mülkiyet tutkusundan kurtulma şeklinde yorumlar. İbrahim peygamber ülkesini terk etmiş ve ilk anda bilinmezliğe doğru yol almıştır. Ama ondan sonra gelenler yeni bir hısmılık ruhuyla yeni bir yere yerleşmişlerdir. Mısır'da zenginleşmiş ve güçlenmiş olan bu topluluk tutsaklığa düşmüştür. Zamanla Tanrı düşüncesi-ni yitirip putlara tapmışlardır. Vicdanlarının sesine kulak vermemişlerdir.⁵²

Aynı sürecin bir benzeri de, Musa Peygamberin öncülüğünde İbrani halkının Mısır'dan çıkışında söz konusudur. Fromm'un yorumlarına geçmeden konuyla ilgili Eski Ahit'te geçen ifadelere göz atalım:

"Bütün İsrail topluluğu Elim'den ayrıldı. Mısır'dan çıktıktan sonra ikinci ayın on beşinci günü Elim ile Sina arasındaki Sin Çölü'ne vardılar.

Çölde hepsi Musa'yla Harun'a yakınmaya başladı.

"Keşke RAB bizi Mısır'dayken öldürseydi" dediler, "Hiç değilse orada et kazanlarının başına oturur, doyaya yerdik. Ama siz bütün topluluğu açlıktan öldürmek için bizi bu çöle getirdiniz."

RAB Musa'ya, "Size gökten ekmek yağdıracağım" dedi, "Halk her gün gidip günlük ekmeğini toplayacak. Böylece onları sınavacağım: Benim yasama göre yaşıyorlar mı, yaşamıyorlar mı, görecekim.

Altıncı gün her gün topladıklarının iki katını toplayıp hazırlayacaklar."

Musa'yla Harun İsraililer'e, "Bu akşam sizi Mısır'dan RAB'bin çıkardığını bileceksiniz" dediler,

"Sabah da RAB'bin görkemini göreceksiniz. Çünkü RAB kendisine söylendiğinizi duydu. Biz kimiz ki, bize söyleniyorsunuz?"

Sonra Musa, "Akşam size yemek için et, sabah da dilediğiniz kadar ekmek verilince, RAB'bin görkemini göreceksiniz" dedi, "Çünkü RAB kendisine söylendiğinizi duydu. Biz kimiz ki? Siz bize değil, RAB'be söyleniyorsunuz."

⁵² Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. Aydın Arıtan, 5. Baskı, İstanbul, 1994, s. 95.

Musa Harun'a, "Bütün İsrail topluluğuna söyle, RAB'bin huzuruna gelsinler" dedi, "Çünkü RAB söylendiklerini duydu."

Harun İsrail topluluğuna bunları anlatırken, çöle doğru baktılar. RAB'bin görkemi bulutta görünüyordu.

RAB Musa'ya şöyle dedi:

"İsrailliler'in yakınmalarını duydum. Onlara de ki, 'Akşamüstü et yiyeceksiniz, sabah da ekmekle karnınızı doyuracaksınız. O zaman bileceksiniz ki, Tanrınız RAB benim.'"

Akşam bildiriciler geldi, ordugâhı sardı. Sabah ordugâhın çevresini çiy kaplamıştı.

Çiy eriyince, toprakta, çölün yüzeyinde kırağıya benzer ince pulcuklar göründü.

Bunu görünce İsrailliler birbirlerine, "Bu da ne?" diye sordular. Çünkü ne olduğunu anlayamamışlardı. Musa, "RAB'bin size yemek için verdiği ekmektir bu" dedi,

"RAB'bin buyruğu şudur: 'Herkes yiyeceği kadar toplasın. Çadırınızdaki her kişi için birer omer alın.'"

İsrailliler söyleneni yaptılar. Kimi çok, kimi az topladı.

Omerle ölçtüklerinde, ne çok toplayanın fazlası, ne de az toplayanın eksigi vardı. Herkes yiyeceği kadar toplamıştı.

Musa onlara, "Kimse sabaha bir parça bile bırakmasın" dedi.

Ama bazıları ona aldırmayıp sabaha bıraktılar. Bıraktıkları kurtlanıp kokmaya başlayınca Musa onlara öfkeleni.

Her sabah herkes yiyeceği kadar topluyordu. Güneş ortalığı ısıtınca, yerde kalanlar eriyordu.

Altıncı gün kişi başına iki omer, yani iki kat topladılar. Topluluğun önderleri gelip durumu Musa'ya bildirdiler.

Musa, "RAB'bin buyruğu şudur" dedi, "'Yarın dinlenme günü, RAB için kutsal Şabat Günü'dür. Pişireceğinizi pişirin, haşlayacağınızı haşlayın. Artakalanı bir kenara koyun, sabaha kalsın.'"

Musa'nın buyurduğu gibi artakalanı sabaha bıraktılar. Ne koktu, ne kurtlandı."⁵³

Fromm, Musa Peygamber öncülüğünde İbrani halkının Mısır'dan çıkışı ve bu süreçte yaşananları anlatan bu kıssayı, genel anlamda İbrahim Peygamberin ülkesini terk etmesi gibi tutku ve

tutsaklıklardan kurtulma süreci olarak yorumlar. Mısır'dan çıkarak çöle gitme, bir bayram kutlamak içindir. Halk isteksizce ve kötü niyetli bir şekilde Musa'nın peşinden çöle çıkar. Fromm metinde geçen çöl kavramının özgürleşme hareketini sembolize ettiğini ifade eder.⁵⁴ Bu yorumlarda yoğun bir şekilde Marksist motifler görülmektedir. Ona göre çölün sembolize ettiği anlam son derece önemlidir. Çöl, nihayetinde bir yurt değildir. Orada yerleşik hayatın gerekleri söz konusu olmaz. Şehirler olmadığı gibi zenginler de olmaz. İnsanlar yalnızca yaşamaları için gerekli olan şeyleri ve gerektiği miktarda bulundurlurlar.⁵⁵ İşte bu yönüyle çöl, özgürlüğü, sahip olmayı değil, olmayı temsil eder. Daha kolay, karmaşık olmayan ve anlamlı bir hayata işaret eder.

Fromm, İbrani halkının bu belirsiz ortamdan korkarak putları, sağlam evleri, garantili yemekleri özlediklerini söyler. Tanrı, onlara destek olmak zorunda kalarak, sabahları onlara ekmek, akşamları da bıldırcınlar göndermiştir. Ancak bu yemeklerden herkesin ihtiyacı kadar almasını istemiştir. Eski Ahit'te belirtilen bu ilke ile Marks'ın "herkes ihtiyacı kadar" ilkesinin aynı şey olduğunu belirtir. Nitekim Tanrının onları uyararak her gün verilen yiyecekten ertesi güne saklanmasını yasaklaması da, ihtiras, sahip olma ve biriktirme eğilimlerine karşı bir uyarı niteliğindedir. Amaç insanı sahip olma eğiliminden uzak tutarak ona, paylaşabilmeyi, her şeyi ortak kullanabilmeyi öğretmek ve benimsetmektir. Çünkü çölde, mal-mülk, ev-bark olmadığından mülkiyetten sıyrılma vardır.⁵⁶ İnsanın sahip olması değil, kendisi olması söz konusudur. Bütün bunlar tam da Marksizm'in anlattığı şeylerdir.

f. Yunus Kıssası

Yunus Peygamber Kıssası Eski Ahit'te ayrı bir başlık olarak yer alır. İlgili kıssanın ilk iki bölümü Eski Ahit'te aşağıdaki şekilde anlatılır:

⁵⁴ Fromm, *Sahip Olmak Ya da Olmak*, s. 96.

⁵⁵ Fromm, *Sahip Olmak Ya da Olmak*, s. 96.

⁵⁶ Fromm, *Sahip Olmak Ya da Olmak*, ss. 97-98.

"RAB bir gün Amittay oğlu Yunus'a, "Kalk, Ninova'ya, o büyük kente git ve halkı uyar" diye seslendi, "Çünkü kötülükleri önüme kadar yükseldi."

Ne var ki, Yunus RAB'bin huzurundan Tarşış'e kaçmaya kalkıştı. Yafa'ya inip Tarşış'e giden bir gemi buldu. Ücretini ödeyip gemiye bindi, RAB'den uzaklaşmak için Tarşış'e doğru yola çıktı.

Yolda RAB şiddetli bir rüzgâr gönderdi denize. Öyle bir fırtına koptu ki, gemi neredeyse parçalanacaktı.

Gemiciler korkuya kapıldı, her biri kendi ilahına yalvarmaya başladı. Gemiye hafifletmek için yükleri denize attılar. Yunus ise teknenin ambarına inmiş, yatıp derin bir uykuya dalmıştı.

Gemi kaptanı Yunus'un yanına gidip, "Hey! Nasıl uyursun sen?" dedi, "Kalk, tanrına yalvar, belki halimizi görür de yok olmayız."

Sonra denizciler birbirlerine, "Gelin, kura çekelim" dediler, "Bakalım, bu bela kimin yüzünden başımıza geldi." Kura çektiler, kura Yunus'a düştü.

Bunun üzerine Yunus'a, "Söyle bize!" dediler, "Bu bela kimin yüzünden başımıza geldi? Ne iş yapıyorsun sen, nereden geliyorsun, nerelisin, hangi halka mensupsun?"

Yunus, "İbrani'yim" diye karşılık verdi, "Denizi ve karayı yaratan Göklerin Tanrısı RAB'be taparım.

Denizciler bu yanıt karşısında dehşete düştüler. "Neden yaptın bunu?" diye sordular. Yunus'un RAB'den uzaklaşmak için kaçtığını biliyorlardı. Daha önce onlara anlatmıştı.

Deniz gittikçe kuduruyordu. Yunus'a, "Denizin dinmesi için sana ne yapalım?" diye sordular.

Yunus, "Beni kaldırıp denize atın" diye yanıtladı, "O zaman sular durulur. Çünkü biliyorum, bu şiddetli fırtınaya benim yüzümden yakalandınız."

Denizciler karaya dönmek için küreklere asıldılar, ama başaramadılar. Çünkü deniz gittikçe kuduruyordu. RAB'be seslenerek, "Ya RAB, yalvarıyoruz" dediler, "Bu adamın canı yüzünden yok olmayalım. Suçsuz bir adamın ölümünden bizi sorumlu tutma. Çünkü sen kendi istediğini yaptın, ya RAB."

Sonra Yunus'u kaldırıp denize attılar, kuduran deniz sakinleşti.

Bu olaydan ötürü denizciler RAB'den öyle korktular ki, O'na kurbanlar sundular, adaklar adadılar. Bu arada RAB Yunus'u yutacak büyük bir balık sağladı. Yunus üç gün üç gece bu balığın karnında kaldı."⁵⁷

"Yunus balığın karnından Tanrısı RAB'be şöyle dua etti: "Ya RAB, sıkıntı içinde sana yakardım, Yanıtladın beni. Yardım istedim ölümler diyarının bağrından, Kulak verdin sesime.

Beni engine, denizin ta dibine fırlattın. Sular sardı çevremi. Azgın dalgalar geçti üzerimden.

Huzurundan kovuldum' dedim, 'Yine de göreceğim kutsal tapınağını

"Yine de göreceğim kutsal tapınağını" ya da "Bir daha kutsal tapınağını nasıl göreceğim?"

Sular boğacak kadar kuşattı beni, Çevremi enginler sardı, Yosunlar dolaştı başıma.

Dağların köklerine kadar battım, Dünya sonsuza dek sürgü-
lendi arkamdan; Ama, ya RAB, Tanrım, Canımı sen kurtar-
dın çukurdan.

Soluğum tükenince seni andım, ya RAB, Duam sana, kutsal tapınağına erişti.

Değersiz putlara tapanlar, Vefasızlık etmiş olurlar.

Ama şükranla kurban sunacağım sana, Adağımı yerine geti-
receğim. Kurtuluş senden gelir, ya RAB!"

RAB balığa buyruk verdi ve balık Yunus'u karaya kustı."⁵⁸

Eski Ahit'te ki bu kıssayı Fromm, temelde psikolojik düzlemde yorumlar. Yorumlarına esas olan bakış açısı diğer kıssalarda olduğu gibi özünde hümanistik ve insan ihtiyaçlarıyla ilgili görülmektedir. Ona göre Yunus peygamberin yaşadıkları, onun ruhsal durumuyla ilgilidir. Kıssada geçen semboller bu çerçevede anlamlar içermektedir. Ana tema Yunus peygamberin şahsında sembolize edilen içine kapanma ve kendini toplumdan soyutlamadır. İnsan, güvenlik ve korunma isteği ile böyle bir kaçınmayı tercih edebilir. Söz konusu toplumdan kaçınma ve insanlarla yakın ilişki kurmaktan uzak durma, Fromm'un hümanistik psikoloji görüşünün temelinde yer alan, insanın temel ihtiyaçları arasında

⁵⁷ Yunus 1:1-17.

⁵⁸ Yunus 2:1-10.

gördüğü ilişki ihtiyacını doğru çözümleyememe anlamına gelir. Bu durumdaki bir bireyin yaşadığı iç huzursuzluğa ve çatışmalara değinen Fromm, Yunus Peygamberle sembolize edilen insanlardan uzak olmayı, psikolojik bir içsel sıkıntı anlamında yorumlamaktadır. Nitekim o, Yunus Peygamberin önce gemiye binmiş, sonra uyuması, daha sonra da denize atılıp balık tarafından yutulmasını Yunus Peygamberin iç dünyasını yansıtan olaylar şeklinde yorumlar. Çünkü Yunus Peygamber, kıssanın başında insanlardan ve görevlerinden kaçarak, çeşitli olaylar yaşamak zorunda kalmıştır. Yaşadığı olaylar onu gittikçe insanlara daha fazla yabancılaştırmış, balık onu yutup balığın karnında kaldığında insanlardan tamamen soyutlanmıştır. Bu soyutlanma Fromm'a göre, Yunus'un kendi tercihi olup, o kendini kendi eliyle bu hapse itmiştir. Ama sonunda bu tercihten dolayı en çok kendisi bunalmış ve kendi eliyle oluşturduğu bu hapis hayatında kendini olancasıyla yalnız hissetmiştir.

Kendini yalnız ve soyutlanmış hissetme insan için katlanılması zor bir yaşantıdır. Bu yaşantıyı anlattığını iddia ettiği kıssa ile ilgili olarak Fromm, aynı kıssanın insanın bu tür bir ruhsal durumdan çıkmak isteyeceğini ve insanlarla birlikte yaşamaktan kopamayacağını gösterdiğini düşünür. Çünkü Fromm'a göre, güvenliğe kaçmak için insanlardan uzaklaşan Yunus peygamber, kıssanın devamında Tanrıdan, yani vicdanından yardım dileme yoluyla kendini içine hapsedmeyi terk etmek ve riskleriyle birlikte hayata bıraktığı yerden devam etmek eğiliminde olmuştur.

Fromm, insanın en önemli anksiyete yaşantısının kaynaklarından biri olarak, diğer insanlardan ayrı olmayı görür. Çünkü onun inancına göre insan, doğayla uyum sürecinden ayrıldıktan sonra tek başına kalmış ve bunun üstesinden gelememesi halinde çaresizlik ve yalnızlık yaşamaya zorunlu kalmıştır. Bu kaygıları aşmanın yolu, kendi dışındaki insanlarla ilişki kurmasıdır. Bu insan için temel bir ihtiyaç olup, yaşama isteğinden bile daha güçlü-

dür.⁵⁹ İşte Yunus Peygamberin kıssasındaki psikolojik analizlerinde, Fromm'un bu yaklaşımlarının izleri göze çarpmaktadır.

Fromm, Yunus Peygamberin yaşadıklarıyla sembolize edilen süreci, diğer yandan tipik bir nevroz gelişimi örneği olarak görür. Sürekli belirli tehlikelerden kaçan Yunus, kıssada görüldüğü gibi kurtulmak için kaçtığı Tanrıya yeniden yönelmektedir. Çünkü hayata devam edebilmenin başka yolunu bulamamıştır. Fromm, Yunus'un bu durumunu, vicdanına karşılık gelen Tanrı ile, içindeki sese kulak tıkayarak kaçma isteği arasındaki çatışma şeklinde değerlendirir.⁶⁰

g. Yusuf'un Rüyası Kıssası

Fromm rüyaları insan hayatında son derece önemli sembolik yaşantılar görür. Ona göre rüyaların çoğu, akla dayanan ve bundan dolayı gerçekleşen bazı tahminlerdir. Bu akılcı tahminlerden birisi olarak da, Eski Ahit'te geçen Yusuf Peygamberin rüyasına değinir. Yusuf peygamberin daha çocukken gördüğü rüya ve akabinde gerçekleşenler Eski Ahit'te şöyle anlatılır:

"Yusuf bir düş gördü. Bunu kardeşlerine anlatınca, ondan daha çok nefret ettiler.

Yusuf, "Lütfen gördüğüm düşü dinleyin!" dedi,

"Tarlada demet bağlıyorduk. Ansızın benim demetim kalkıp dikildi. Sizinkilerse, çevresine toplanıp önünde eğildiler."

Kardeşleri, "Başımıza kral mı olacaksın? Bizi sen mi yöneteceksin?" dediler. Düşlerinden, söylediklerinden ötürü ondan büsbütün nefret ettiler.

Yusuf bir düş daha görüp kardeşlerine anlattı. "Dinleyin, bir düş daha gördüm" dedi, "Güneş, ay ve on bir yıldız önümde eğildiler."

Yusuf babasıyla kardeşlerine bu düşü anlatınca, babası onu azarladı: "Ne biçim düş bu?" dedi, "Ben, annen, kardeşlerin gelip önünde yere mi eğileceğiz yani?"

Kardeşleri Yusuf'u kısıkanıyordu, ama bu olay babasının akına takıldı."⁶¹

⁵⁹ Fromm, *Beyond The Chains of Illusion*, New York, 1962, s. 126.

⁶⁰ Fromm'un Yunus Peygamber kıssası ile ilgili yorumları konusunda geniş bilgi için bk. *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, ss.42-46.

⁶¹ Tekvin 37:5 -11.

Bu rüyayı çok açık ve anlaşılır bulan Fromm, yorumlamak için profesyonel rüya yorumcusu olmaya gerek olmadığı kanaatinde. Nitekim Yusuf'un babası ve kardeşleri rüyayı hemen yorumlayıp anlamışlardır. Kardeşleri onun bir gün kendileri ve babalarından üstün olacağını ve onun önünde saygıyla eğilmeleri gerekeceğini görmüşlerdir.

Fromm, Yusuf'un bu rüyasında insanın hırs özelliğine dikkat çekildiğini düşünür. Nitekim ona göre Yusuf'un ileride yüksek mevkilere gelmesinde bu hırs etkili olmuştur. Ayrıca Eski Ahit'te geçen hayat hikâyesine bakıldığında sadece hırslı değil, çok da yetenekli olduğunun görüldüğünü ve Yusuf'un bu yeteneklerini rüyasında daha iyi kullanabilme gücüne sahip olduğunu söyler. Uyanık olduğu zamanlarda kardeşlerinden daha küçük ve zayıf olduğunu düşünmesi sebebiyle bir eziklik duygusu taşımaktadır. İşte insanın rüyalarının gücünü Fromm'a göre Yusuf'un hayatında görmekteyiz. O, rüyaları insanı önceden bilmeye ve bilgeliye götüren semboller olarak görüp, onların sayesinde kendimizi daha özgür bir biçimde ifade edebileceğimize inanır.⁶² Çünkü ona göre insanın karakter unsurlarının tümü, dışadönük davranışlarda kendilerini rahat bir biçimde göstermezken, rüyalarda daha rahat bir şekilde kendilerini belli ederler.⁶³

Sonuç ve Değerlendirme

Batı dünyasında aydınlanma dönemi ile birlikte, daha önceleri var olan kilise merkezli değerler, yerlerini sekülerizmin ürettiği yeni kutsal değerlere bırakmışlardır. Dolayısıyla hayatın tüm alanlarındaki yaşantılar, ilişkiler, insan anlayışları bu çerçevede anlam bulmuşlardır. Bu yeni anlam tümüyle profan yani din dışı bir perspektif ile oluşmuş, dini hayata ilişkin kutsal söylemler ve metinler salt dogma olarak değerlendirilip dışarıda bırakılmışlardır. Hatta dönemin aydınlarının bu konuda salt ilgisizlikle yetinmeyip önemli bir kısmı dine karşı tabiri caizse savaş açmışlardır.

⁶² Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, s. 184.

⁶³ Fromm'un Yusuf Peygamber kıssası ile ilgili yorumları konusunda geniş bilgi için bk. *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, ss.70-72.

Aydınlanma dönemini önemli bir kazanım olarak gören ve kendini o düşüncenin insanı sayan Fromm, klasik din karşıtı aydınlanmacı dşnrlere oranla kendine özgü farklı bir duruş sergiler. Onun düşüncesinde din ve sekülerizmin temel kutsalları aynı olup bizzat insanın kendisidir. Bu yaklaşımla Fromm'un, gerçekte dini alanı seküler alana indirgeyici bir sentez ortaya koyduğu görülmektedir. Onun bu yaklaşımı, diğer pozitivist yazar ve araştırmacılarla benzer şekilde kutsal metinleri de insanlığın ürettiği anlayışını doğurmuş ancak o metinleri önemsememe gibi bir davranış içinde olmasına yol ağmamıştır.

Fromm'un psikanalist ve Marksist sentezle şekillendirdiği radikal hümanistik düşünce yapısının, hayatın her alanına bakışı ve yorumlamasında merkezi rol oynadığı görülmektedir. Bu anlamda onun dinlere ve özellikle yirmili yaşılar kadar mensup olduğu Yahudiliğe, Yahudiliğin temel kaynaklarına aynı şekilde yaklaştığı ve Eski Ahit'i de indirgemeci bir tutumla okuduğu görülmektedir. Onda Eski Ahit'ten aktardığı her bilgiyi, kendi düşüncesinin bir dayanağı olarak görme ve okuma eğilimi görülmektedir. Örneğin peygamberlerin insanları dünya ihtirasını terk etmeye çağırmaları, Musa Peygamber'in topluluğu çöle çıkarması temalarını, Marxist dünya görüşüyle rtştrr. Fromm'a göre, mala sahip olmamak ve tüm insanların eşıt şekilde paylaşmaları ilkelerini savunan Marksizm ve sosyalizm, dinlerdeki emir ve tavsiyelerle genelde örtüşür. Bu yaklaşımlarda insanı, sahip olmaktan uzaklaştırarak, olmaya dönük bir yönlendirme vardır. Radikal hümanizmin temelini bu olduğunu düşünen Fromm, metinde görüldüğü gibi rahatlıkla din ve seküler düşünce alanlarından biri olan Marksizmi bu luşturabilmektedir.

Fromm'a göre Eski Ahit'te geçen kıssalar, insan özgürlüğünü sınırlayan her şeye karşı itaatsizliği ve putları eleştirmeyi içerir. Put, cansız ve somut bir varlıktır. İnsanı yaşam severliğe değil, ölüm severliğe götürür. Ona göre para, kariyer, ideolojiler, dinler ve hatta bizzat Tanrı bile, otoriter bir yapıda ise put olabilir. O halde putlara tapınılması gerekir. Bunun karşılığında hmanis-

tik bir Tanrıya tapınmak, insanı özgürleşmeye götürecek daha doğru bir yoldur. Çünkü putlar, insanın kendi güçlerine yabancılaşması olduğu için Eski Ahit ve diğer kutsal kitaplar ona karşı çıkarlar. Putlar ölüdür ve tapınan kimseleri de ölüye dönüştürür. En azından hümanistik bir Tanrı'ya inanmak, Tanrının evrimini de dikkate aldığımızda, insan özgürlüğüne daha yakındır. Zaten özellikle Eski Ahit bağlamında değerlendirildiğinde ona göre Tanrısızlığa sadece bir adım kalmıştır. Tarihsel süreçte insan Tanrıya yüklediği güçlerinin önemli bir kısmını yeniden almış ve özgürlük alanını genişletmiştir. Hatta dünya dinleri arasında son adım olan Tanrısızlığa ulaşmış dinler de vardır. Bu düşünceleri bağlamında Fromm, kendi inancına en uygun dinin Tanrının olmadığı Budizm olduğu kanaatindedir.

Âdem, Nuh-İbrahim ve Musa kıssalarına getirdiği okuma biçimleri ile Fromm, Yahudilik kutsal kitabının insanlığı son adıma hazırladığını söyler. Bu nedenle onun, Eski Ahit'in, özellikle de peygamber kıssaları ile ilgili bölümlerinin özde hümanistik ve insan gelişimine katkı sağlayıcı olduğuna inandığı anlaşılmaktadır. Bu indirgemeci tutumuyla Fromm, gerçekte dini alanı değerli görüyor gibi gözükse de, onu bilerek başka bir değere indirgeyerek eklemlenmektedir. Fromm'un çalışmalarında, temelinde metafizikle ilgili her şeye karşı olan bu yeni seküler değer alanının, Fromm'un gayretleriyle kendi zeminini genişlettiği görülmektedir. Bu zemin özünde dinin kendi kaynaklarında görülen aslını ve insan için anlamını dışlayan katı pozitivist bir düzlemde işlev görür. Bu nedenle Fromm eliyle ortaya çıkan ve dinin kutsal metinlerine değer verildiği sanılabilen bu tür dini metin okumaları, neticede yumuşak bir tavırla sekülerizmin din ve metafizikten arındırılmış kuyusuna su taşımaktan başka bir anlam ifade etmemektedir. Aydınlanma döneminin nesnel bir tavır içinde olmak iddiasındaki bilim insanları, diğer alanlara olduğu gibi, din alanına da zihinlerdeki kesin kabule dayalı şablonlarla bakmakta bir sakınca görmemektedir. Özellikle sosyal ve beşeri bilimlerde insanın inanç ve davranışları ve bunların kaynakları üzerine yapılan çalışmalarda, belirgin bir şekilde öznel, belirlemeci ve natüralist yaklaşımlar dikkat

ekmektedir. Bu yaklaşımlar arasında ilk anda farklı gözükerek dikkat çeken isimler arasında yer alan Fromm'un belki belirlemeci olmasa da, öznel ve şabloncu bir yaklaşımdan başkasını yapmadığı görülmektedir. Kendi kesin doērularını desteklemesi için,

Yahudilerin Kutsal kitapları olan Eski Ahit'i ve orada yer alan Peygamberlere ait ksaları, önceden belirlediēi zihni şablona göre yorumlamaktan kaçınmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak her olgu ve olay, kendi baēlamında deēerlendirilmediēinde her türlü yoruma açık olabilir. Fromm'un peygamber ksalarını, kendi hümanistik düşünceleri baēlamında yorumlaması da böyle bir durumdur. Yer yer hümanist psikolojinin diēer bazı önemli isimlerinde de görülen bu indirgemeci ve olumlu gözüken sorunlu tutum, din psikolojisi alanının üzerinde yeni ve nesnel çalışmalarla ışık tutması gereken bir durum olarak gözükmektedir. Salt insandan hareketle dini alanı araştırması gerektiēini bildiēimiz psikoloji ve özellikle din psikolojisi, bu tarz bilimselliēi ve ideolojik tutumdan uzak olup olmadıēı tartışmaya açık yaklaşımları kritik ederek ele alabilmelidir.

Kaynakça

- Arpaguş, Hatice K., "Mitoloji, Kur'an-ı Kerim Ksaları ve Kültürel Miras", *M.. İlahiyat Fak. Dergisi*, İstanbul, 2003.
- Batson, C. Daniel, W. Larry Ventis, *The Religious Experience*, New York, 1982.
- Dietrich, Jan, "The Religious Understanding of Erich Fromm ", *www.erich.fromm.de* (09.01.2012).
- Erhat, Azra, *Mitoloji Szlē*, İstanbul, 1978.
- Firûzâbâdî, Kamûs, "k-s-s" mad., Beyrut, trs.,
- Fromm, Eric, *Psikanaliz ve Zen Budizm*, ev. İlhan Güngören, 5. Baskı, İstanbul, 1997.
- _____, *Beyond The Chains of Illusion*, New York, 1962.
- _____, *aēımızın zgrlk Sorunu*, ev. Bozkurt Güvenç, 3. Baskı, Ankara, 1995.
- _____, *Hayatı Sevmek*, ev. Ali Köse, İstanbul, 1996.
- _____, *İtaatsizlik zerine*, ev. Ayşe Sayın, İstanbul, 2001.

- _____, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, çev. A. Arıtan, K. H. Ökten, İstanbul, 1997.
- _____, *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. Aydın Arıtan, 5. Baskı, İstanbul, 1994.
- _____, *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, çev. Selçuk Budak, 4. Baskı, Ankara, 1997.
- _____, *The Art of Loving*, New York, 1956.
- _____, *Umut Devrimi*, çev. Şemsa Yeğin, İstanbul, 1990.
- _____, *Yaşama Sanatı*, çev. Aydın Arıtan, İstanbul, 1997.
- _____, *You Shall Be As Gods*, London, 1967.
- Funk, Rainer, "Biophilia and Fromm's Criticism of Religion", *www.erich.fromm.de* (18.05.2005).
- Gusdorf, Georges, *İnsan ve Tanrı*, çev. Zeki Özcan, İstanbul, 2000.
- Gündüz, Şinasi, "Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos", *Milel ve Nihal*, c.6, İstanbul, 2009.
- İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, "k-s-s" maddesi, Beyrut, trs.
- Kaya, Remzi, Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, c.11, Bursa, 2002.
- Kitabı Mukaddes* (Eski Ahit)
- Lungren, Suante, Erich Fromm's Judaism, *www.erich.fromm.de* (09.01.2012).
- Shapira, Jochack, Fromm and Judaism, *www.erich.fromm.de* (09.01.2012).
- Yıldırım, Suat, Kur'an-ı Kerim'de Kıssalar, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, c.3, Erzurum, 1979.
- Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, "k-s-s" mad., Kuveyt, 1973.

